

DOI 10.53364/24138614_2023_29_2_66
ӘОЖ 8.1751

¹Суранчиева Н.Р.*, ¹Елубай А.М., ¹Тулекова Г.Х.
¹Азаматтық авиация академиясы, Алматы қ., ҚР

*E-mail: nazgul_87@bk.ru

«АВИАЦИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ҮШТІЛДІЛІК»

«ТРЕХЪЯЗЫЧИЕ В АВИАЦИОННОЙ ОТРАСЛИ»

«TRILINGUALISM IN THE AVIATION INDUSTRY»

Аңдатпа. Бұл мақала азаматтық авиация оқу орындары түлектерінің тілдік құзыреттілігінің авиациялық тізілімінің лексикалық компонентін әзірлеу мәселесін қарастырады. Курстың оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуі сынақтан өтті және азаматтық авиация оқу орындарының оқу процесінде пайдалануға ұсынылады.

Түйін сөздер лексикалық компонент, тілдік құзыреттілік, оқу процесі, азаматтық авиация, жетілу, авторлық курс.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос развития лексического компонента авиационного регистра языковой компетенции выпускников учебных заведений гражданской авиации. Учебно-методическое обеспечение курса апробировано и рекомендовано для использования в учебном процессе учебных заведений гражданской авиации.

Ключевые слова: лексический компонент, языковая компетенция, учебный процесс, гражданская авиация, зрелость, авторский курс.

Annotation. This article considers the issue of developing the lexical component of the aviation register of linguistic competence of graduates of civil aviation educational institutions. The educational and methodological support of the course has been tested and is recommended for use in the educational process of civil aviation educational institutions.

Key words: lexical component, language competence, learning process, civil aviation, maturity, author's course.

Әлемдік даму жағдайында жеке адамды дамытудың заманауи талаптары тұрғысынан қарағанда бірнеше тілді білу басты қажеттілік пен талап ретінде тұлғаның бәсекеге қабілеттілігінің көрінісі болып табылады. Бұл өз кезегінде адамның дүниежүзілік қоғамдастықта, білім кеңістігінде өздігінен теңесуге мүмкіндік береді. Сондықтан тұлғаның өмір сүрудің жаңа әлеуметтік-саяси және әлеуметтік-мәдени болмысына бейімделуінің басты индикаторларының бірі ретінде, тілді меңгеру қазіргі уақытта өзекті ғылыми-теоретикалық және ғылыми-практикалық міндет болып отыр. Одан басқа, объективті түрде тәуелсіздік кезеңінде қалыптасқан тілдік саясаттың және тілдік ахуалдың дәстүрлі тұжырымдамасын жаңаша ұғыну қажеттілігі де туындады.

Көптілді тұлға қалыптастыруда үлкен идеологияның керек екені белгілі. Бұл ретте дінімізге, ана тілімізге, ұлттық санамызға сыз түсіретіндей кері ықпалының болмауын жіті жоспарлап, бақылауға алған жөн деп ойлаймыз. Себебі, ата бабадан келе жатқан аманатты мол мұраны ұрпаққа жеткізуіміз керек. Өзге тілдерді үйреніп аралас қоғам ортасына енгенімен өзінің ұлттық тілін, мәдениетін түсінуге үйрету қажет. Ұлттық құндылықтарды тұлға бойына сіңіруде бір мезетте де тоқтатпауымыз тиіс. Осы ретте Германия, Франция, Қытай, Жапония елдері секілді ұлттық құндылықтарды идеологияға айналдыра білген мемлекеттерді атауға

болады. Ескеретін жайт, дүниедегі барлық аударма шығармалардың, ақпараттардың 33%-ы ағылшын тілінен аударылса, 15 % – француз тілінен, ал 1%-ы ғана неміс тілінен аударылады. Бұл статистикадан, тілдерді меңгерудің қаншалықты маңызды екенін көруге болады. Елімізде енгізіліп жатқан үшінші тіл ретіндегі ағылшын тілін білетін адам, жер жүзінде бір миллиард адаммен еркін коммуникацияға түсе алады. Дүние жүзі тарихына көз жіберсең, жаһанға атағы жайылған дара тұлғалардың, ғалымдар мен ақындардың барлығы дерлік кемінде 2 немесе 3 тілді меңгергенін байқауға болады. Мәселен, шығыс ғұламасы, Аристотельден кейін екінші ұстаз атанған, қазақ топырағынан шыққан Әбу Насыр Әл-Фараби 70-ке жуық тілді меңгерген. Бүгінде бұл ғалым тарих парақтарынан өшпестей орын алған. Ал, орыстың классигі, ақыны А.С.Пушкин француз, ағылшын, неміс, итальян, испан, латын, грек, славян тілдерін білген. Қазақ поэзиясының атасы - Ұлы Абай орыс-қазақ тілдерімен қатар парсы, араб тілдерін меңгеріп, сол тілдерде бірнеше кітаптарды оқыған. Орыс тілін орта жастан асқанда меңгергенмен данамыз, ғылым игеруде тіл білудің маңыздылығын өте жақсы ұққан. Сонымен қатар, қазақ халқының ұлы перзенті, Шоқан Уәлиханов араб, шағатай және түркі тілдерінің бірнешесін білген. Кадет корпусында оқып жүргенде орыс тілін жетік біліп үлгерген. Оның ғылымға, зерттеушілікке деген қызығушылығы көптілді меңгергенінен кейін пайда болғаны да жасырын емес. Көптілді тұлға білім мен ғылымға құштар болатыны бүгінгі күн дәлелдеп отыр.

Ендігі кезекте бірнеше тілдерді білудің қажеттілігін түсініп өз саясатына енгізген білім беру аясында халықаралық тәжірибеге шолу жасайтын болсақ, Азия елдерінің басым көпшілігі, атап айтқанда, Сингапур, Майлайзия, Индонезия, Филиппин, Камбоджа, Үндістан, Қытай, Жапония, Армения, Израильде, ал Еуропаның Нидерланды, Норвегия, Дания, Австрия, Финляндия, Бельгия және Люксембургта, Франция, Словения, Грузия, Швеция, Эстонияда көптілдіктің жүзеге асқандығы мен тілдердің араласуын көруге болады.

Нидерланд жоғары оқу орындарындағы оқытуды ағылшын тілінде ұсынған алғашқы ел. Тұрғындардың 87% өз ойын ағылшын тілінде жеткізе алады. Ағылшын тілі голландиялық орта білім жүйесіндегі барлық деңгейлерде міндетті емтихан пәні болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген ақпараттардан әлемнің көптеген елдерінде көптілділікті қолдайтындығын, қолданатындығын, дегенмен ана тіліне басымдық беретіндігі байқалады. Бұл өз кезегінде әлемдік нарыққа, экономиканың дамуына, білім кеңістігіне шығуға, кез келген салада соңғы ғылыми жаңалықтардан ақпараттанып, озық тәжірибелермен алмасуға, бәсекеге қабілетті болуға ықпал етеді [2].

Қазақстандағы көптілді білім теориясы мен практикасының туындауы мен бой көтеруіне тарихи-педагогикалық алғы шарттары ретінде келесі баптарды көрсетуге болады:

– дүниежүзілік әлеуметтік-экономикалық кеңістікте орын алып жатқан жаһандық интеграциялық-саралау үрдістері бірлігінің диалектикалық бірлігі лингвомәдени коммуникациялардың әмбебап құралдарын іздестіруді талап етеді;

– осындай коммуникацияның құралы ретінде осы күні әлемдік тілдер арасында анағұрлым кең ақпараттық мүмкіндіктеріне ие ағылшын тілі танылуда;

– ағылшын тілінің қазақстандық қауымдастықтағы лингвомәдени кеңістігіне кіруі оның әлемдік экономикаға кіру үшін оны қажетті көлемінде институционалдық зерделеуді талап етеді;

– қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесі, оның қолданысының шынайы деңгейі оның білім беру жүйесіндегі, соның ішінде тідік білімдегі қажеттілігіне алғышарт болуда;

– қазақстандық тілдік ахуал үшін табиғи саналып, тарихи қалыптасқан орыс-қазақ қостілділігі орыс тілін ана тілі ретінде және ана тілі емес ретінде меңгерудің кеңестік дәуірден мұра болып бізге қалған ғылыми-әдістемелік базасының жоғары деңгейде әзірленуіне алғышарт болып отыр;

– кеңестік дәуірдегі тілдік құрылыста қазақ тілінің шет қалған жағдайы оның қолданыс белсенділігін тежейтін фактор болып шығып, сонымен қатар қазақ тілін оқытып-үйрету мәселесінде педагогикалық тәжірибенің жіті тапшылығына алғышарт болды [1].

Жоғарыда келтірілген алғышарттарды басшылыққа алғанмен де көпмәдениетті, көптілді тұлға қалыптастыру ұлттық мәдениетке орталықтандырылған ақпарат бойынша жүргізілуі тиістігін ұмытпағанымыз абзал.

Жаһандану заманында болып жатқан өзгерістерге байланысты тілдерді оқыту тәсілдері түбегейлі түрде өзгеріп, жоғары сапалы білім алу үшін тілді негізгі құрал ретінде қарастырып жүзеге асырылып жатқан орта білім беру ұйымдары мен жоғары оқу орындарының тәжірибесін келтіруге болады [3].

Үш тілді білім беруді енгізу оңай мәселе емес екені мәлім, бұл өте күрделі механизм болып табылады және бірқатар мәселелердің уақытылы шешілуі мен бірқатар құжаттарды әзірлеуді қажет етеді, соның ішінде:

- Қазақ және орыс және ағылшын тілдерінде оқудың деңгейлі бағдарламаларын әзірлеу;
- Оқыту деңгейлері бойынша бағалау құралдарын әзірлеу;
- Тиісті оқу ресурстарын әзірлеу және т.б.

Үш тілділік авиация саласында орны ерекше, ұтымды тұстарының тағы бірі-қалай болғанда, бұл саясат аясында қазақ тілінің мүмкіндігін арттырып, іс жүзінде елдің тыныс-тіршілігі мен құрылымын, жүйесін қалыптастыруда, дамытуда, болашағын қамтамасыз етуде қажетті, жарамды тілге айналдыруға ұмтылу – басты бағыт болады деген ойдамыз. Халықаралық қауымдастық ұшқыштар мен диспетчерлердің ағылшын тілін меңгеру дәрежесіне үлкен көңіл бөле бастады.

Қазіргі таңда авиация саласында қазақ тілін меңгеруде білім алушылар оқу нәтижесінде:

- тілдік және сөйлеу тілін дұрыс таңдау мен пайдалануды жүзеге асырады;
- лексиканың, жүйенің жеткілікті көлемін білу негізінде грамматикалық білім, интенцияны білдірудің прагматикалық құралдарын біледі;
- мәтіндердің фактологиялық мазмұнын жеткізу, оларды тұжырымдау;
- тұжырымдамалық ақпарат, қорытынды білімді сипаттау (прагматикалық фокус) бүкіл мәтінді де, оның жеке құрылымдық элементтерін де қамтиды;
- мәтін ақпаратын түсіндіру, мәтін көлемінде түсіндіру;
- сертификаттау талаптары мәтіндердің стильдік және жанрлық ерекшеліктері әлеуметтік-мәдени, қоғамдық-саяси, ресми-іскерлік және кәсіби қарым-қатынас салаларын қамтиды;
- жағдайға сәйкес ақпаратты сұрау және хабарлау қарым-қатынас, қатысушылардың іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерін бағалау, ақпарат жағдайларда сұхбаттасушыға әсер ету құралы ретінде сертификаттау талаптарына сәйкес таным және байланыс;
- жеке тұлға жағдайында сөйлеу мінез-құлық бағдарламаларын құру, тіл нормаларына сәйкес әлеуметтік және кәсіби қарым-қатынас, мәдениет, байланыс саласының ерекшелігі;
- этикалық, мәдени, әлеуметтік маңызы бар мәселелерді талқылау; өз көзқарасын білдіру, оны дәлелді түрде қорғау, әңгімелесушілердің пікірін сыни бағалау;
- түрлі салалардағы әр түрлі жағдайларда коммуникацияға қатысу өз ниеттері мен қажеттіліктерін іске асыру мақсатында қарым-қатынас жасау (тұрмыстық, оқу, әлеуметтік, мәдени), олар туралы этикалық лексика-грамматикалық және прагматикалық тұрғыдан дұрыс, мағыналы түрде толық жағдайда қарастырады;
- тұрмыстық, әлеуметтік-мәдени, ресми-іскерлік және мәтіндер бойынша жалпы қабылданған нормаларға сәйкес, функционалдық мақсатқа сай лексикограммалық және прагматикалық материалды қолдана отырып, сертификаттау деңгейі.

Авиациялық ағылшын тілі әуе кемелерінің құрылысына, әуе кемелеріне техникалық қызмет көрсетуге, борттағы жолаушыларға қызмет көрсетуге, ұшуларға және оларды ұйымдастыруға, әуе кемелерін пайдалануға және т.б. қатысты сөздік қорын қамтиды.

Диспетчерлер мен ұшқыштар немесе әртүрлі әуе кемелерінің ұшқыштары арасындағы тегіс, өнімді байланысты қамтамасыз ету үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының Халықаралық азаматтық авиация ұйымы деп аталатын мамандандырылған мекемесі стандартты фразеологизмдер жүйесін әзірледі [1]. Радиофразеологизмдер – радиобайланыста қолданылуы

тиіс стандартты сөздердің, тіркестердің және командалардың жиынтығы. [2] Алты деңгейлі авиациялық ағылшын тілін меңгеру шкаласы белгіленді және барлық халықаралық ұшқыштар мен халықаралық әуежай диспетчерлерінен ең аз дегенде төртінші деңгейдегі талаптарды орындау талап етіледі [3].

Дегенмен, бірыңғай авиациялық ағылшын ережелері тек сөздікке ғана емес, фонетикаға, грамматикаға және емлеге де қатысты. Осылайша, авиация персоналынан жалпы қабылданғаннан ерекшеленетін бір дыбысты қолдану талап етіледі. Мысалы, үш [θri:] сияқты емес, анық [tri:] сияқты оқылады. [4] Хабарды жазу үшін арнайы авиациялық фонетикалық алфавит қолданылады. Ол көптеген әріптердің дыбыстарының ұқсастығынан туындаған шатаруды болдырмауға арналған. Мысалы, «АС98 квадраты» тіркесі «Альфа-Чарли-Нинер-Сегіз шаршы» деп айтылады.

Орфография авиациялық индустрияда ұшу экипаждары мен диспетчерлер пайдаланатын мессенджерлерді енгізумен ерекше маңызды болды. Controller-pilot Data Link Communications сияқты байланыс құралдары дауыстық арналардағы жүктемені азайта отырып, мәтіндік хабар алмасуға мүмкіндік береді. Мұнда арнайы ережелер күшіне енеді, мысалы, Альфа ағылшын тілінде әдеттегідей «rh» емес, «f» әрпімен жазылады. Бұл басқа тілде сөйлейтіндер «rh» әріптерінің комбинациясын қалай айту керектігін шатастырмау үшін жасалады.

Авиациялық ағылшын тілінің грамматикасы қарапайым: ол артикльдердің, иелік және жеке есімдіктердің, сондай-ақ байланыстырушы етістіктердің болмауын қарастырады. Кейбір көсемшелер мен көмекші етістіктер негізінен қолданылмайды. Пассивті дауыс пен бұйрық рай - етістіктерді қолданудың ең көп таралған формалары [4].

Төтенше жағдайдың ықтималдығын азайту үшін айтылу анықтығы мен хабарламаның анықтығы да маңызды. Дегенмен, авиациялық коммуникацияда кемелдікке жету әлі де қиын, бұл өз кезегінде әртүрлі факторларға байланысты, мысалы, егер ағылшын тілі сіздің бірінші тіліңіз болмаса, акцент. Бірақ бұл ұшқыштың немесе диспетчердің ана тілі болса да, мәселен, фразеологизмдерді қолдану нормасынан ауытқу, сөздерді дұрыс түсінбеу, сөйлеу жылдамдығының жоғары болуы, қосымша ақпарат, қызметкерлер арасында тәжірибенің болмауы (қашан адамдар фразеологизмдерді біледі, бірақ жағдайды барабар шарлауды білмейді) т.б.

Қауіпті жағдайларға адамның психологиялық ерекшеліктері, әуе кемесінің бортындағы немесе әуежайдағы техниканың жағдайы, персоналдың жоғары жүктемесі, әуежайдағы қозғалыс, радиобайланыстың сапасы және т.б. сияқты тілдік емес факторлар себеп болуы мүмкін. Осылайша, жақсы байланыс болғанның өзінде, егер ұшқыштың, мысалы, географиялық орналасу туралы қажетті білімі болмаса, байланыстан жүз пайыз тиімділік күту дұрыс емес [1].

Әуе қатынасында берілетін хабарламалар өте анық болуы керек екені даусыз. Әйтпесе, әңгімелесушіден қайтадан сұрау немесе тіпті хабарламаны қайта құруды сұрау ұсынылады. Авиация саласында жұмыс істейтін және осы саладағы қарым-қатынастың тұрақты қатысушылары болып табылатын адамдар ағылшын тілін жоғары деңгейде ұстауы керек. Акцентке бейімделу, авиациялық ағылшын тілінің фразеологиясын, фонетикасын, грамматикасын мен орфографиясын білу тек ұшқыштың ғана емес, борттағы бүкіл экипаждың тағдырын шешеді.

Әуе тасымалы нарығындағы жағдайды анықтайтын әлеуметтік-экономикалық процестер азаматтық авиация оқу орындарының ресейлік түлектеріне шетелде жасалған ұшақтарды басқаруға мүмкіндік береді, бұл болашақ мамандардың тілдік даярлығына қойылатын талаптарды айтарлықтай арттырады. «Аэронавигация» мамандарын даярлау бағыттары бойынша мемлекеттік білім беру стандарттарының (МБСБ) мазмұнына «Техникалық авиациялық ағылшын тілі» курсы кірмейді. Халықаралық әуе бағыттарында (IAT) ұшуға дайындық кезінде «Жалпы ағылшын тілі», «Авиациялық ағылшын тілі» және «Ағылшын тіліндегі радиофразеология» пәндерін оқуға басты назар аударылады. Ағылшын тілінің осы

регистрлерін меңгеру, әрине, ұшу мектептерінің студенттерін халықаралық стандарт бойынша ИКАО шкаласы бойынша тілдік құзыреттіліктің 4-ші деңгейіне емтиханға дайындауда маңызды рөл атқарады – 9835 құжат [5, 21 б.], бірақ шетелде жасалған әуе кемелерінің ұшу нұсқаулығын (FOM) оқу және түсінуден туындайтын қиындықтарды жеңуге көмектеспейді.

Бұл мақалада азаматтық авиация білім беру ұйымдарының студенттеріне тілдік оқыту жүйесінің әрбір элементін қарастыратын, салыстырмалы талдауға мүмкіндік беретін және оларды біртұтас құрылымға біріктіретін жүйелі тәсіл; білім алушылардың кәсіптік бағыттылығы жағдайында оқу қызметін басқаруды анықтайтын қызмет; тілдік дайындықты және оның лексикалық компонентін нәтижеге бағыттайтын құзыреттілікке негізделген: қажетті кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыру; контекстік, ол студенттердің кәсіби мақсаттары контекстінде тілдік құзыреттіліктің авиациялық реестрінің лексикалық компонентінің мазмұны мен даму әдістерін анықтайды.

Білім беру стандартына сәйкес кәсіби-бағытталған ағылшын тілін оқытуға арналған сағаттар саны тілдік құзыреттіліктің лексикалық компонентін дамыту үшін жеткіліксіз, бұл авиация мамандарына бәсекеге қабілетті болуға және кәсіби қызметінде өзін толық жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сондықтан, жоғары оқу орындарының оқу бағдарламасы авиация маманының тілдік даярлығына қойылатын талаптарды жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндігін ескере отырып, зерттеу азаматтық авиация жоғары оқу орындары түлектерінің тілдік даярлығын ауызша зерттеуге бағытталды. халықаралық стандартқа сәйкес ИКАО шкаласы бойынша төртінші тілдік құзыреттілік деңгейіне сәйкес келеді – 9835 құжат.

Тілдік дайындық деңгейін диагностикалау нәтижесінде лексикалық компонент грамматикалық компонентпен бірге оқушылардың тілдік құзыреттілік деңгейін анықтайтыны анықталды.

Эмпирикалық түрде авиациялық техникалық ағылшын тілінде оқу барысында студенттердің дайындық деңгейіне байланысты игерген лексикалық бірліктердің саны және курс соңында берілген бағалаудың тілді меңгеру деңгейімен сәйкестігі анықталды. Үш тілділік саясаттың авиациядағы орны туралы ойымызды қорытындыласақ, қазіргі жаһанданудың үдерісіне ілесуге, ғылым мен техникадағы жетістіктерді тікелей ағылшын тілі арқылы меңгеріп, әлем халықтарымен тікелей қарым-қатынас жасауға, таным аямызды кеңейтуге, ақпараттық көздерімізді ұлғайта түсуге мүмкіндік бермек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Соболевская О.В. Воздушные сообщения [Электрон. ресурс]. -URL: https://iq.hse.ru/news/527740982.html?utm_source=vk.com&utm_medium=social&utm_campaign=aviationnyu-angliyskiy
2. Саратов И.Н. Радиоалмасу фразеологизмдерін зерттеудегі когнитивтік-дискурсивтік тәсіл – Алматы: Ғылым, 2010 – 140 б..
3. ИКАО тілдерді меңгеру талаптарын енгізу жөніндегі нұсқаулық. [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.freepapers.ru/85/halyaraly-azamatty-aviaciya-jymy-ikao> Doc 9835 Екінші басылым. Халықаралық азаматтық авиация ұйымы. 2010
4. Радиотелефония бойынша нұсқаулық. Doc 9432 Төртінші басылым. Халықаралық азаматтық авиация ұйымы. [Электрон. ресурс]. -URL: <http://airspot.ru/library/book/icao-doc> – Алматы: Ғылым, 2007.

References

1. Sobolevskaya O.V. Vozdýshnye soobeniye [Elektron. resýrs]. -URL: https://iq.hse.ru/news/527740982.html?utm_source=vk.com&utm_medium=social&utm_campaign=aviationnyu-angliyskiy
2. Saratov I.N. Radioalmasý frazeologizmderin zertteýdegi kognitivtik-diskýrsivtik tásil – Алматы: Ғылым, 2010 – 140 б..

3. ICAO tilderdi meңgerý talaptaryn engizý jónindegi nusqaýlyq. [Elektron. resýrs]. -URL: <https://www.freepapers.ru/85/halyaraly-azamatty-aviaciya-jymy-ikao> Doc 9835 Ekinshi basylym. Halyqaralyq azamattyq aviatsiia uıymy. 2010

4. Radiotelefonıa boıynsha nusqaýlyq. Doc 9432 Tórtinshi basylym. Halyqaralyq azamattyq aviatsiia uıymy. [Elektron. resýrs]. -URL: <http://airspot.ru/library/book/icao-doc> – Almaty: Gylym, 2007.